

In de Middelhof van et Ooldsaksisch: an de haand van de variëteiten van Vriezenvene, Dalfsen, Hasselt, Epe en Niekark

Doel

Et Stellingwarfs, Sallaans, Drents en de aandere Nedersaksische heufdvariëteiten kommen uut et Ooldsaksisch, zoas algemien bekend wezen mag. We daenken dan an de tied van ongeveer et jaor 500 tot omdebi'j 1150, zie Kaortien 1. Doe gong et Ooldsaksisch over in Middelnederduuts, een fase tot ongeveer 1550. Zie veur speciaol de regio in oons Nederlaand Kaortien 2. Ok in et inleidende diel van de Heliand-uitgaven van vandaage wot dat netuurlik zegd: et Nedersaksisch komt uut et Ooldsaksisch.

Bi'j et beargementen gaot et vergelienderwieze meerst om losse woorden of om riegeities, zoas Ooldsaksisch *good* wotde *goed*, *book* wotde *boek*. Die woorden hadden in et Ooldsaksisch een *oo*, in et Twentse Nedersaksische bestaot die *oo* nog altied, mar in et Sallaans is een vorm as *good* tot *goe:d* wotden, en in et Stellingwarfs tot *goed*, dus ok nog een keer mit verkotting van de lange *oe*:. De veraandering *oo* > *oe* is een netuurlik perces. Dat dot him dan dus veur in meer taalen, daenk allienig mar an de schriefwieze *good* in et Engels en de uutsprake [*gud*] in die tael. In de variëteiten van et Nedersaksisch ziej' zodoende in et iene gebied nog *oo*, in et aandere *oe*(:). Ok binnen et taelgebied van et Stellingwarfs vienen we zokke verschillende fasen nog. De Stellingwarver variëteit van de stad Stienwiek het nog *good*, *book*, mar et aandere Stellingwarfs, zoas in Oost- en West-Stellingwarf, het dat al lange niet meer, daor is de *oo* tot *oe*: wotden, en die is dus ok al vaeke verkot tot *oe*, zoas in *goed*.

Oonse Nedersaksische variëteiten gaon dus weeromme op et Ooldsaksisch, en dat wil ik vandemiddag zien laoten mit meer as een stok of wat losse woorden. Mien praotien is bedoeld om zien te laoten dat oons Nedersaksisch, et Nedersaksisch dus in Nederlaand, op een strukturele meniere ofstamt van et Ooldsaksisch. As een belangriek punt wil ik daor ok bi'j zien laoten hoeveer et Ooldsaksisch riekte in Nederlaand, in geografische zin bedoel ik dat dan. Dat kan deur nao te gaon hoe de variëteiten van now, de plaatselike taelvormen dus, anwiesber uut et Ooldsaksisch ontstaon wezen moeten en hoe ze onderling nog verschillen in ontwikkelingsfasen vertonen van nao de Ooldsaksische tied. Deur dat nao te gaon kun we zien, van Twente tot en mit De Veluwe, hoe de klaankstruktuur van de verschillende variëteiten zoas in Sallaand en op 'e Veluwe inderdaad votkomt uut et Ooldsaksisch, waormit dan dudelik wotd hoe die variëteiten van et Nedersaksisch weerommegaon op et Ooldsaksisch.

Daor kriegen we dan toegelieke ok een beeld mit van de eerdere anwezigheid van et Ooldsaksisch in oonze Nedersaksische regio's. Vandemiddag laot ik et ien en aander zien niet wat de *tetaole* klaankstruktuur anbelangt, mar ik bepark me tot een fors diel. Ik bespreek de oorspronkelike kotte klinkers in eupen lettergrepe en de ontwikkeling naoderhaand. Kotte klinkers, dat is zoas in Ooldsaksisch /etan/ 'eten', in Ooldsaksisch /givil(...)/ 'schedel, heufd', vgl. Ned. 'gevel', en Ooldsaksisch /mulin(...)/ 'meule'. An et aende van mien praotien kom ik nog te spreken over de Heliand. De Stellingwarver Heliand in mien geval.

Kaortien 1. Et Ooldsaksische taelgebied om 1100 henne. Naor: Willy Sanders, *Sachsensprache, Hanesprache, Plattdeutsch*. Göttingen 1982: 237, en H. Bloemhoff & N. F. Streekstra, *Basisboek Historische taalkunde van het Nederlands met afzonderlijke aandacht voor het Brabants, Fries, Limburgs, Nedersaksisch, Vlaams en Zeeuws*. Gronningen 2015: 92, 294 en 331. © T. Sodmann, H. Bloemhoff & J. Faber

Kaortien 2. Et gebied van et Ooldsaksisch en et Middelnedersaksisch / Middelnederduuts dat daoruut ontstaon is in Nederlaand (situaosie ±1150). Uut: Bloemhoff & Streekstra 2015, zie ok onder Kaortien 1

Een betien uutleg

Men het kotte klinkers, zoas de o in *bok*, en lange tegenhangers, zoas in *loop*. Ze staon in een sleuten lettergrepe, zoas in *hond*, of in eupen lettergrepe, zoas in *lo-pen*. Die begrippen bin redelik bekend. In et geval van een eupen lettergrepe schrief ie in et Nederlaans mar iene letter: *lo-pen*, gien twieje, zoas dat wel moet in *loop*. *Loop* is dan ok een dichte of sleuten lettergrepe. Now naor de Nedersaksische taelgeschiedenis. Daor speult et begrip eupen lettergrepe ok een belangrieke rolle in. Kwa klaank dan, et het dan niet mit ien of twie letters schrieven te maeken. Ie hadden lange klinkende klinkers in sleuten lettergrepen, zoas in *grôt* 'groot', en in eupen lettergrepen, zoas in *grôva* 'groeve'. Ie hadden ok kotte klinkers in sleuten lettergrepe, zoas in *lang* 'lang', mar ie hadden ze ok in eupen lettergrepen, zoas in */etan/* 'eten'. De laeste groep, kotte klinkers in eupen lettergrepen dus, zal zoe'n kwat van de klinkers besleugen hebben, dat roes ik mar even.

In de loop van de 12de ieuw gong et Ooldsaksisch over in de fase van et Middelnederduuts, ok wel ‘Middelnedersaksisch’. In die tied kwam d’r wat de kotte klinkers in eupen lettergrepe anbelangt een belangrieke veraandering. Die klinkers veraanderden in twieklaanken, oftewel diftongen. We vienen die twieklaanken nog her en der weeromme in variëteiten over de greens, o.e. in Munsterlaand, mar ok, rejaol, in Twente. Zo het Herman Lambertus Bezoen in zien proefschrift van 1938 over de tael van Enschede en omkrieten al angeven dat die twieklaanken zegd wodden in de omgeving van de stad, op et plattelaand dus. Die diftongen wo’n trouwens vaeke Westfaalse diftongen nuumd, naor et grotere regionaole verbaand.

Westfaalse diftongen in Twente en heur vervolfasen

In oons gebied bin die diftongen et meest bekend van Vriezenvene, en dat is niet onbegriepelik, mar ok niet hielemaole terecht. Kiek mar naor et staotien (Schema 1).

In eupen letter-grepe; veur g, v, z + (evt. votvalen) d	Ia Zuudoost-Twente	Ib Vriezen-vene	Ila Noordoost-Twente	IIb Enschede	III Zuudwest-Twente	Nederlaans
Oorspr. a+uml. Os. <i>esil</i>	<i>iiēzel</i>	<i>iiēzel</i>	ezzel	ezzel	<i>ezel</i>	ezel
Oorspr. i Os. <i>givillia</i>	<i>giiēvel</i>	<i>giiēvel</i>	gevvvel	gewwel	<i>gevel</i>	gevel
Oorspr. u Os. <i>fugal</i>	<i>vu:ēgel</i>	<i>vu:ēgel</i>	voggel	vowwel	<i>vogel</i>	vogel
Oorspr. u + uml. Os. <i>bugil</i>	<i>by:ēgel</i>	<i>by:ēgel</i>	bøggel	böwwel	<i>bø:gel</i>	beugel
Oorspr. e Os. <i>leþon</i>	<i>laeēven</i>	<i>ljäven</i>	läwwen	laewen	<i>laeven</i>	leven
Oorspr. o Os. <i>hosa</i>	<i>hò:ēzen</i>	<i>wazen</i>	hòzzen	<i>hò:zen</i>	<i>hò:zen</i>	kousen
Oorspr. o +uml. Os. <i>*stofa</i>	<i>stø:ēfken</i>	<i>stwäfien</i>	stōfken	<i>stō:fken</i>	<i>stø:fken</i>	stoofje

Schema 1. De ontwikkeling van de Os. kotte klinkers in eupen lettergrepen veur g, v, z en (evt. votvalen) d. Ie zien de fasen in de verschillende Twentse (sub)variëteiten (Os = Ooldsaksisch). Et schema is baseerd op een geliekense versie in et Haandboek Nedersaksisch

In et gebied van Zuudoost-Twente kommen die diftongen ok veur, zie de woorden in lochtblauw. Mar ok in Vriezenvene, zie ok daor de woorden in lochtblauw veur. In Vriezenvene zien we in *vet*, in rooie letters, ok et vervolg op zokke twieklaanken, de volgende fase dus. Et eerste stok van de twieklaank is *j* wodden in *ljäven*, en et is *w* wodden in de aandere twee woorden: *wazen* en *stwäfien*. We zien hier, zo kuj’ et ok zeggen, et wieder wodden van de uutspraake in et tweede diel van de twieklaank, en et nauwer wodden in et eerste pat. *J* en *w* wo’n tot de mitklinkers rekend, mar men nuumt ze ok wel halfvokalen. Dat is omreden ze uutspraaketechnisch dichte tegen de klinkers ‘ie’ en ‘oe’ an zitten, wat we mit de overgang naor *ljäven*, *wazen* en zo dan ok zien.

Dan de volgende stap. De *j* en *w* an et begin van de twieklaank kun makkelijk wegvalen. Dat hebben ze in veul variëteiten ok al daon, en dan zitten we in de dadde stap van de ontwikkelings. Dat is onder aanderen gebeurd in et Nedersaksisch van de kelommen Ila en b en III.

Kelom III he’k gruun kleurd, we zien die situaasje ok in gebieden aorig veerder naor et westen toe, in Sallaand mit naeme as eerste, van et oosten uut bekeken dan. Die kelom III is veur mi’j een stapstien om straks te zeggen dat disse vervolgen op et Ooldsaksisch heur ok veul westeliker veurdoen. Dus in Sallaand, mar ok wieder, op ‘e Veluwe. En meer – al bepark ik me vandaage tot die beide gebieden.

Eerst wi’k nog geern even mit jim kieken naor een twiede schema. Dat is omdat de Westfaalse diftongen ok ontstonnen veur *p, t, k, l, m* en *n*. Zie Schema 2.

In eupen lettergrepe; <i>niet</i> veur <i>g, v, z</i> en (evt. ‘votvalen) <i>d</i> ’. Wel veur <i>p, t, k, l, m, n</i>	la Zuudwest-Twente	lb Vriezenvene	Nederlands
(oorspr. = in et Oold-Westgermaans)			
Oorspr. a+uml. Os. <i>netila</i> . Vervolg > <i>diftong</i> iië	nettel	njettel	netel
Oorspr. i Ooldengels <i>hnitu</i> Vervolg > <i>diftong</i> iië	netten (mv.)	njette	neet
Oorspr. u Os. <i>sumar</i> Vervolg > <i>diftong</i> u:ë	zòmmer	zwòmmer	zomer
Oorspr. u+uml. Ooldhoogduuts <i>kuhhina</i> Vervolg > <i>diftong</i> y:ë	kökken	kjökken	keuken
Oorspr. e Os. <i>etan</i> Vervolg: <i>diftong</i> aeë	etten	jätten	eten
Oorspr. o Ooldhoogduuts <i>kohhon</i> Vervolg: > <i>diftong</i> ò:ë	kòkken	kwakken	koken
Oorspr. o+uml. Ooldhoogduuts <i>kolo + (ken)</i> Vervolg: > <i>diftong</i> ö:ë	kölken/ kølken	kwällegien	kooltje

Schema 2. Os = Ooldsaksisch. De ontwikkeling van de Ooldsaksische kotte klinkers in eupen lettergrepen niet veur *g, v, z* en (evt. votvalen) *d*, mar veur *p, t, k, l, m, n*. Ie zien de fasen in de verschillende Twentse subvariëteiten. Et schema is baseerd op een geliekense versie in et Haandboek Nedersaksisch

In disse omstaandighied, in disse klaankkontekst kuwwe beter zeggen, het Vriezenvene de deurontwikkelde diftongen nog intact hullen. Dat ziej’ in kelom 3. Zuudwest-Twente het de *j*’s en de *w*’s valen laoten. Dat ziej’ in de twiede kelom. Et gelt trouwens ok veur Zuudoost- en Noordoost-Twente.

Kaortien 3. Indieling van et Nedersaksisch op grond van de ontwikkelings van de Westfaalse diftongen en aandere verschiensels. A: Apeldoorn, E: Epe, Es: Enschede, Gr: Groenlo; Ha: Hattem, Hei: Heino; Hee: Heerde; O: Ommen, P: Padhuis; Ra: Raalte, Rui: Ruinen, Sch: Schoonebeek; Sl: Sleen; Vr: Vriezenvene; W: Wijhe. (Kaortien overneumen uut Bloemhoff e.a. (2019))

Sallaand en aander westelik gebied betrokken

Wat in Schema 2 veur et Zuudwest-Twents staot en ok veur Noordoost- en Zuudoost-Twents: et gelt liekegoed veur et Oost-Sallaans. Et gebied daarvan ziej' op Kaortien 3. In dat gebied dus zeden de sprekers vanouds de woorden zo of bi'j benaodering zo as daj' ze zien in de dadde kelom van Schema 2 en vervolgens zo as in de twiede kelom. En, uut et veurige schema, liekegoed woorden as *laeven*, *haozen* en *stöfien*. Al disse woordtypen kun we linken an et Ooldsaksisch, dus de ofkomst van die woorden kun we zo uut de Ooldsaksisch verklaoren., dus as ontwikkelingen van kotte klinkers in eupen lettergrepe tot diftongen en de vervolfasen die d'r nao kwammen. In disse regio's beston et Ooldsaksisch zodoende ok, en dat kun we dus nog weten an de uutspraake van vandaeg-de-dag. Die uutspraake van now onston neffens de maniere die ik angaf.

Kot bi'j mekeer zet gong et dus zo:

- Eerst diftongering, veurbeeld: *givil*(...) wodt *giiëvel*, *etan* wodt *iiëten*

- Dan kwam verwieding: *giiëvel* wodde *gjävvēl*, *iiëten* wodde *jätten*.
- Doe volgde et votvalen van *j* en *w*, risseltaot: *gevvēl*, *etten*, soms *ätten*

In et geval van de rooie woorden van Schema 3 ontstonden, in Enschede (stad) en in Zuudwest-Twente, rekte vormen zoas in *laeven* en *haozen*. Een vierde stap dus.

En as vuufde overgaank bin in geval van *ezel*, *gevel*, *vogel* en *beugel* lange, rekte klaanken mit een hogere staand van de tonge ontstaon, zoas te vermoeden vaalt uut tussenvormen zoas *aezel*, *gaevel*, *vaogel* en *bö:gel*. Die wodden dus tot *ezel*, *gevel*, *vogel* en *beugel*.

Wie de etymologie van de Twentse en Sallaanse woorden vaastestellen wil, moet dan dus de veraanderings zoas die hier nuumd binnen in gedaachten nemen, om de ontwikkeling van woorden as *etten* en *laeven* goed beschreven te kunnen.

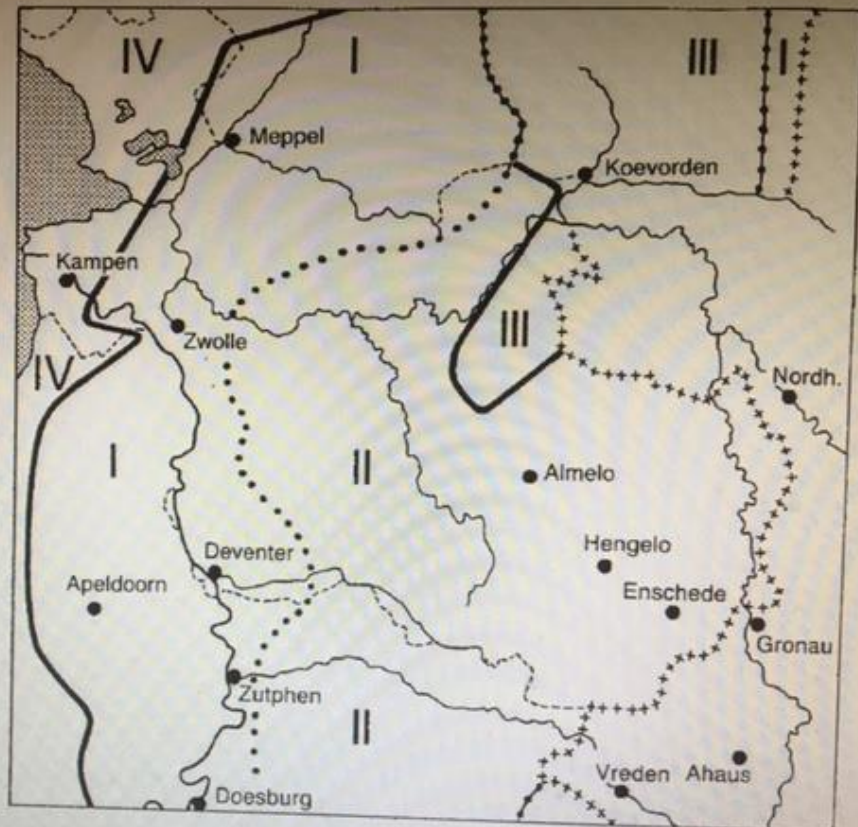
En dan. In Ommen en, nog westeliker, in Dalfsen, kuj' de serie *etten*, *kokken* enz. tegenkommen zoas we ze zien in Schema 2, kelom Ia, en we konstateren d'r ok de serie van et type *laeven*, *haozen*, *stöfien*, zoas in de onderste drie in gruu in et Zuudwest-Twentse gebied van Schema 1, kelom III. De boversten uut dat schema bestaon daor ok, dus *ezel*, *gevel*, *beugel*.

Relikten in Overiessel westelik van Twente: inkelde veurbeelden

Mar d'r is bi'j dit groepien wat opmarkeliks te konstateren. Van 1978 tot 1981 hul ik veur de lesselakedemie een grote enquête in een dikke 50 dörpen in West-Overiessel en op 'e Noordoost-Veluwe. En wat gaf de groep uut et dörp Dalfsen bi'j mien vraoge naor de uutspraoke van et woord *gevel*? Et antwoord is biezunder: niet mit de *ee* zoas ie die in grune kleur zien in Schema 3, mar... met een *ae*-klaank, dat is een gerekte /ɛ:/, zoas in *gaevel* dus, zoaj' die klaank ok hebben in et woord *laeven*. *Gaevel* is in die Dalfser variëteit van et Nedersaksisch nog niet mitgaon in een ontwikkeling naor *ee*, is dus een zonuumd relikt. En zo is dit Dalfser woord een bewies van een eerder stadium *gaevel*. We vienen die *gaevel*-uutspraoke ok westeliker, naost *gevel*. Om et niet aliend bi'j Dalfsen en dit veurbeeld te hollen, we vienen et ok in de variëteit van Hasselt. Dat het ok *gaevel*, en et het meer vergeliëkbere vertegenwoordigers van oolde stadia, zoas *eschraeven* in plaets van *eschreven*, Ned. 'geschreven', *eraezen* in plaets van *erezen*, Ned. 'gerezen'. Kotomme, we zien ok hier relikten van een veurige fase, een fase die dus dichter bi'j et Ooldsaksisch zit as *gevel*, *eschreven*, *erezen*, zoas dat op aandere westelike plakken al wel wodden is, ok in mien Stellingwarfs (zie veur Hasselter materiaol benaemens Spa 2016).

Praotende over Hasselt zit ik mitien ok in een briede en veural lange stroke die ok om een aander verschiensel van groot belang is, vgl. Kaortien 4. In et gebied van Zuudwest-Drenthe, Centraol Sallaand en de Oost-Veluwe bin de kotte klinkers van *etten*, *kokken*, *götte* = Ned. 'eten', 'koken' en 'goot' (en netuurlik in aorig wat meer woorden) opni'j rekt. Ze kwammen al uut een Ooldsaksische lettergrepe mit kotte klinker, en die kwammen d'r ok weer in te staon nao heur eerdere vervolfasen op Ooldsaksische kotte vokalen (neffens stappen zoas ze of te lezen binnen uut Schema 2). Zoas zegd, in de stroke die him eupeneert op Kaortien 4 ontstonden dus o.a. *aeten* uut *etten*, *kaoken* uut *kokken*, *göte* uut *götte*, en al zo meer. Kiek aj' willen nog es naor Kaortien 3, daor ziej' die laandstroke as et waore ok in. We zien dus ok de Oost-Veluwe disse klaankfase mit de ni'je rekking hebben. Zo komt deur Kaortien 3 veur 't locht, en netuurlik liekegoed deur Kaortien 4, dat d'r ok Ooldsaksisch op 'e Veluwe was. In oons geval dus te oordielen an de vervolfasen van de 'Westfaalse diftongen' – die ontstaon weren uut Ooldsaksische kotte vokalen.

Figuur 7: Verspreiding van rekking in open lettergreep (gebied I) van de korte vocalen die via de tussenstap van korte diftongen hun oorsprong in Westfaalse brekingsdiftongen hebben (nu nog oostelijk in gebied II aanwezig) (I = *ēten*, *gōte*; II = *etten*, *gōtte*; III en IV = *eten*, *geute*) (uit: Entjes 1969).

Kaortien 4. Et gebied mit rekte klinkers as vervolg op 'e kotten (gebied I), mit nog ongerekte klinkers (gebied II), mit gerekte en verhoogd klinkers: III en IV. Dit kaortien is onder meer te vienen in et Haandboek Nedersaksisch

Naor de westgreens van 't Ooldsaksisch

Veur historisch-taelkundigen die veur de uterste greens van et Ooldsaksisch de westelikste aanwezigheid van de ienhiedspluralis op -t nemen, daenk wat dat betreft an *wie neemt*, *ielu neemt*, *zielu neemt* ('*wij, jullie, zij nemen*'), is de greens tussen de gebieden I en IV op Kaortien 4 bepaold niet onlogisch. Beide versiensiensels greenzen ja et Oost- van et West-Veluws of, en lieken zo de westgreens van et Ooldsaksisch te bevestigen. Wie uut oolde bronnen wet dat missionaris Lebuïnus preekte in et Veluwse Wilp en in et Overiesselse Deventer en dat die wereld anduded wodde as et greensgebied van Franken en Saksen, is dat misschien even wat raodselig. Hoe Ooldsaksisch was ja de Veluwe? Ja, die vraoge nuum ik niet onbelangriek. Meerstal wodt de Veluwe van oonze tied in taelig opzicht wel as Nedersaksisch zien, toch ziej' op sommige taelkaorten et gebied as Frankisch anduded.

Van de Oost- naor de West-Veluwe

In ieder geval, een variëteit as die van Epe, zie de *E* op Kaortien 3, we zitten nog op 'e Oost-Veluwe, het tig woorden die op dezelve meniere uut et Ooldsaksisch te verklaoren binnen as de woorden mit de biezondere klaanken die ik hievrer al zien leut. Om de ruimte zal ik niet de woorden uut Epe op dezelve meniere bespreken as de veurigen, mar toch. Van 't zommer he'k et mooie Eper wordeboek van A. van den Bremen – Van Vemde en L. van den Bremen naozocht op woorden die nog zien laoten dat ze een wat ooldere fase vertegenwoordigen, een fase die dichter bi'j et Ooldsaksisch zit as et West-Veluws en veur et grootste pat ok as et West-Sallaans

en Stellingwarfs. In Schema 3 ziej' een kleine selectie.

Anbaeteren 'beter worden'	Bespraeken 'bespreken'
Anpaoten 'besmetten'	Bettien, Bittien 'beetje'
Anspraeken 'aanspreken'	Blaekens 'mazelen'
Baeke 'beek'	Baoge 'boog'
Baeker 'beker'	Baom 'bodem'
Baeter 'beter'	Botter 'boter'
Beddestae 'bedstee'	Braeken 'breken'
Belaeven 'beleven'	Daeken 'deken'
Belaezen 'belezen'	Daele 'deel' (Os. thili)
Benaeveld 'beneveld'	Eierkaolen 'eierkolen'
Beraekend 'voorzichtig'	Gael 'geel'
Bespraeken 'bespreken'	Gaevel 'gevel'
Bestaoken 'bestoken'	Waeke 'week', Waeker 'mannetjezend'
Laepel 'lepel'	Vrae 'vree, vrede' (Os. fridu)

Schema 3. *Eper stadia van nao de tied van de Westfaalse diftongen*

Allemaole veurbeelden van woorden mit een oolde, 'legere' oftewel meer eupen klinker die weerommegaot op 'e Westfaalse diftongen. Klinkers die wel rekt binnen, dat bin ok klinkers die niet *veur* g, v, z en (evt. 'votvalen) d staon. Zoas die ok spreken op Kaortien 4.

En we zien, hiel biezunder toch aenlik, ok relikten mit een klinker die nog altied kot is. Dus die in *bettien*, *bittien* en *botter*.

Veur aandere plakken van de Oost-Veluwe kuj' ok zokke liesten maeken. Now en dan vien ie ok daar weer relikten, vormen dus die nog heuren bi'j een veurige fase, soms dus ok nog de fase mit de kotte klinker. Zoas *bettien* / *bittien* uut de riegel van zopas, mar zoas ok *zwepe* naost *zwepe* in Heerde, Epe en Apeldoorn, en ok *mölle* in Apeldoorn naost *meule* op ere plakken. Altied spannend, zok zuken naor relikten, ok al omdat ze vaeke de veronderstelde klaankregels / percessen bevestigen: rekking van de eerdere kotte klinker, en ok et hoger wodden van de klinkers die lang wodden binnen: *gaevel* > *gevel*, *aeten* > *eten*.*

Spannender wodt et nog as we niet allienig op 'e oostelike Veluwe mar ok op 'e West-Veluwe op zuke gaon. Dat is dichter bi'j et Hollaanse en Utrechtse taelgebied, et gebied van West-Nederfrankische taelvariëteiten. Zo hebbe ik zocht, en et ien en aander vunnen, in et Niekarker wordeboek (Stichting "Oud-Nijkerk", 1998). Mien voonsten ziej' hier in Schema 4.

<i>Nederlaans</i>	<i>Niekarkers</i>
Nijkerk, niet Nieuwkerk; oud: Nie-kerck	Niekark
Kruipen, gekropen	Krupe, ekreupe, ekrope
Zuipen, gezopen	Zupe, ezeupe, ezope
Nagel	Negel < Naegel (dat laeste is ok Stellingwarfs); < Ooldsaksisch <i>nagal</i>
Ziedsprong, aandere opmarkelikheden:	Niekarkers:
Dichtdoen	Dichtduun
nu	Noe, noen, nuun
lusteloos	teumig
Op die voet	Op dee voet

Schema 4. Opmarkelikheden uut et Niekarkers

Opvalend is et on-Saksische ontbreken van de slot-*n* in *krupe*, *ekreupe*, enz., een situaosie zoas in Hollaanse variëteiten in et westen. We zien ok, in grune kleur angeven, de eigen Niekarker ontwikkeling van *oe* naor *uu* in *dichtduun* en *nuun*, de slim oostelik (Nedersaksisch) andoende vorm *teumig*, en nog altied *dee* in plaets van *die*; *dee* (mit monoftong) komt uut et Ooldsaksisch en Middelnederduuts, zoas in Niekarkers *op dee voet*. En is dus nog niet, zoas in et Hollaans, *die* wodden. Mar waar et me veural omme gaot bin vormen mit de *eu*-klaank as in *ekreupe* en *ezeupe*, *eu*'s die et dreks anslutende vervolg binnen op de *öö*-klaank in disse woorden, dat wil zeggen, woorden die in Hasselt en Dalfsen en wiede omgeving nog altied mit *öö* klinken (zoas, onder aanderen, in et *Riestenlied* van zanger Luuks Nijssing). En die *öö*-klaank gaot weer weeromme op de kotte klinker *ö*, die weer op een ooldere twieklaank /jö/ weerommegaon moet. Naost de vormen mit *eu* zien we d'r trouwens ok zonder umlaut, zoas *ekrope*.

Ok op de West-Veluwe, in et Niekarker *ekreupe* en *ezeupe* bin dus sporen te vienen van et Ooldsaksisch. Ien en aander sluut trouwens an bi'j taelkaorten waarop de aanwezigheid van umlaut in Nederland intekend is, zoas die van J. Goossens. De umlautgreens (d.w.z. umlaut op lange vokalen) lopt van noord naor zuud westelik van de Gelderse greens (an omvat ok nog een groot oostelik Frankisch gebied (Revieregebied, Braobaant)). *Negel* uut *naegel* is trouwens ok interessant: et liekt me et West-Veluwse vervolg (klinkerverhoging) van wat op 'e Oost-Veluwe nog *naegel* is (westelik is dus et stadium *ae* tot ee wodden in dit woord).

Naor een boekvorm

Ik laot et d'r now even bi'j wat dit sjepieter anbelangt. Et is een greep uut een veul uitvoeriger, nog een stok technischer verhael, over mit naeme dus de Westfaalse diftongen in 'Nederland'. Daor hope ik binnen niet al te lange tied mit naor buten te kommen, en dan in boekvorm. Dan zal ok an de odder wezen de vraoge in hoevere de tael Frankisch was op 'e Veluwe, wiels d'r daor juist veul Ooldsaksische sporen binnen. Meer over et hiele onderwarp van de Westfaalse diftongen in Nederland laeter in dus boekvorm, dat wil zeggen in verbaand mit de variëteiten zeg mar van Dalfsen tot Niekark.

Uutrieking

Now dan een overstap naor de uutrieking van mien *Heliand* in 't *Stellingwarfs*. Beste Jan Nijen Twilhaar, mit jow en mit aanderen, mar veur et overgrote diel toch mit jow, bin ik zoe'n twee jaor slim drok doende west veur goeie vertaelings van de Ooldsaksische tekst. Daank. Veur diel I, *De Heliand in kontekst*, hewwe ok slim iendrachtig saemenwarkt. We schreven elk basisstokken en overleggendeweg kwammen we tot laeste versies. Veur jow inbreng wat et biebels-exegetisch diel van de voetnoten van diel II anbelangt, daank ik jow ok graeg, want as butenkarkelike he'k op dat stok niet hiel vule an te dregen. Wel he'k op karkelik terrein nog een kleine verrassing veur jow. Bin de kristianiserende invloeden now veural uut Utrecht kommen, via jow geliefde Deventer, of kwammen ze toch ok uut et Oosten? Kaj van Vliet zien mooie boek *In Kringen van Kanunniken. Munsters en kapitels in het bisdom Utrecht 695 – 1227* (Van Vliet 2015) leerde oons al dat ok uut et oosten weg et kristianiseren begonnen wezen zal. Now weren mien vrouw en ikke kotleden in Fulda – we bezochten de kathedraal die weerommegaot op et oolde klooster, daor neffens jow en mi'j de *Heliand* vermoedelik maekt is – en we bezochten ok de karke d'r naost. Daor kwammen we de naeme Rabanus Maurus weer tegen, iene van de grootste Europese geleerden van zien tied, die een poze abt was van et klooster Fulda. Dat was dreks nao et jaor 822, doe disse karke bouwd wodde in eerste versie (Ofbelinge 1).

Maurus, een man die grootkaans veul geleerde invloed had het bi'j et tot staand brengen van de *Heliand*. Nog es opni'j lezende in Van Vliet zien wark kwam ik tegen dat Rabanus veul respekt

hadde veur de Utrechtse bisschop Frederik, veur die zien kennis en geleerdighied. Dat we meugen annemen dat info-uutwisseling tussen Rabanus en Frederik zoas over de Heliand veur de haand liggen kan. Waormit oostelike info uut Fulda weg ok in een U-bocht over et westelike Utrecht van bisschop Frederik naor Stellingwarf en Sallaand goed veurstelber is. Invloed veural uut et oosten ligt trouwens zonder meer veur de haand, kiek wat dat anbelangt allienig al naor et kaortien van Van Vliet dat hier opneumen is as Kaortien 5.

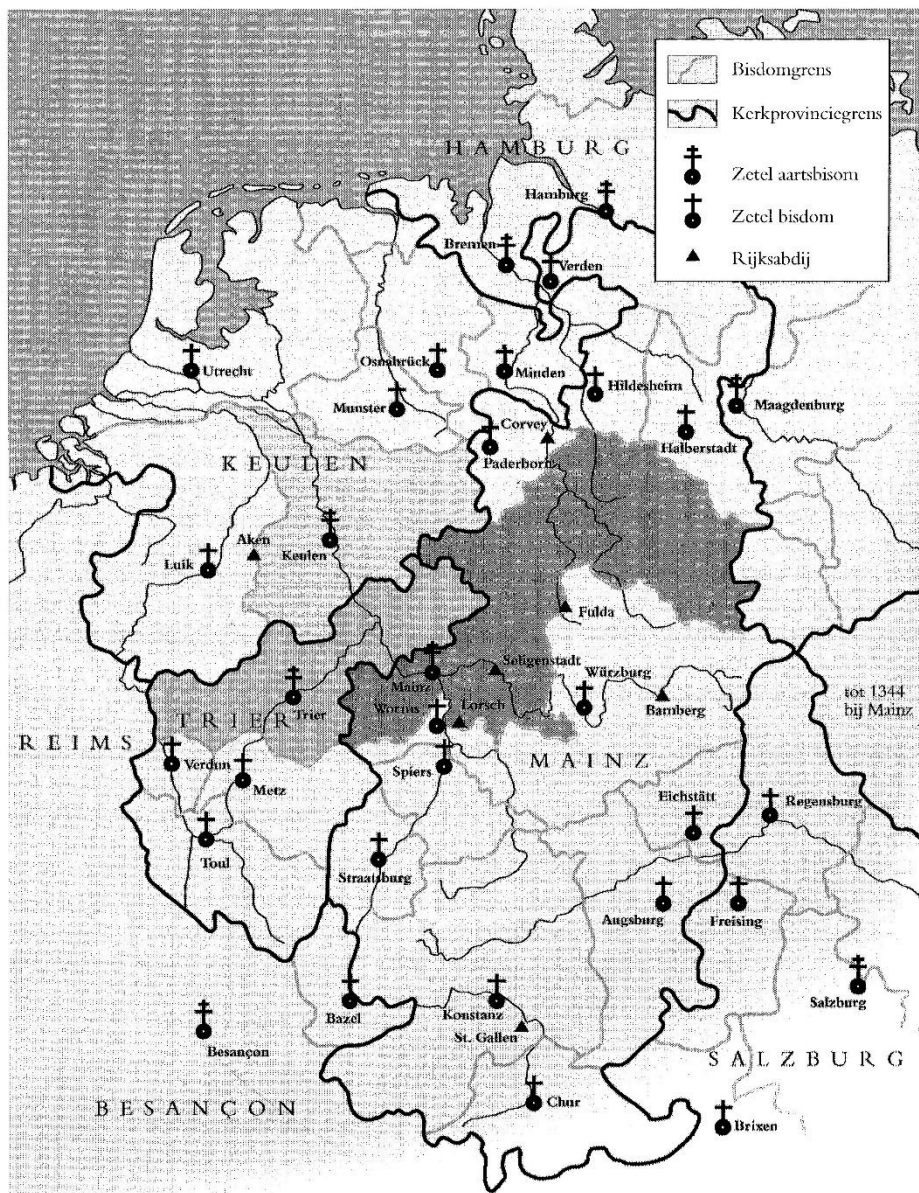

Ofbelinge 1. *Fulda, St. Michaelskerke (de ooldste bouw begun in 820). Eigen foto, zomer 2022*

Et kaortien lat zien waor rond 800 deur de regering van Karel de Grote al allemaole bisdommen insteld weren. Trouwens, Nijen Twilhaar en ik vertellen in oonze Heliand-vertaelings, dat willen zeggen in et diel ‘Heliand in kontekst’, over de warschienlikhied / meugelikheden dat ok in oonze streken an (teksten uut) de Heliand bekendhied geven is. We kun oons daorin steund vulen deur een pesaosie van de bekende historisch-letterkundige Frits van Oostrom in zien *Stemmen op schrift* (2005: 80), want die zegt: ‘(...) dat de Heliand in onze streken rondging is alleszins plausibel’.

Stellingwarf: Vitus en Dionysius; Stellingwarver Heliand-vertaeling

In et eerste diel van mien vertaeling gao ik nog even regiospecifiek naor Stellingwarf. Ok in oons gebied Stellingwarf liekt me info uut en invloed deur de Heliand in de tied van de eerste ieuwen naodat hi’j schreven was, niet onlogisch. De eerste karken van Stellingwarf wo’n verondersteld sticht te wezen in de twaelfde ieuw, zoas in et dörp Ooldelaemer. Oorspronkelijk was Vitus de petroonsheilige van de karke van Berkoop, en dat hooft ok in dat de stichting van die karke veur 1050 west hebben zal. D’r bin verschillende raodselachtigheden om die nog altied prachtige karke, daaromme het et schilderij van E.B. van Dülmen Krumpelmann uut 1965, eigener gemiente Oost-Stellingwarf, een veurnaem plak kregen op et omslag en in dit boek.

Kaortien 5. De missiebisdommen in Germanië, omdebi'j et jaor 800. Uut Van Vliet 2015, naor Angenendt 1990, ofb. 61

Raodselachtigheden. Want In 1622 schriift de Friese geschiedenisschriever Pierius Winsemius over de Berkoper karke en dudet die an mit et woord *dom*. We weten niet waoromme, mar een inkelde karke in Frieslaand wodde zo wel anduded. Was et de veurnaemste karke van Stellingwarf? D'r bin wel anwiezings veur uut et verleden. Wodde de Berkoper karke trouwens deur een Utrechtse bisschop sticht, of aandere? Een Saksische relaosie, een Drentse graaf misschien, ligt wel wat veur de haand. Want: Sunt-Vitus gul lange as bescharmheilige van de Saksen. En laot et now ok nog zo wezen dat Ni'jberkoop, al veur de 14de ieuw ofsplist van Berkoop, as bescharmheilige Dionysius het, een aandere heilige die bi'j de Saksen in hoog aanzien ston, uteraord vanof de eerste grote kristianisering. Et belang van Vitus en van Dionysius veur de Saksen is beschreven en bekend wodden deur Widukind van Corvey, een beroemde 10de-ieuwse Saksische historieschriever die zien Saksengeschiedenis schreef in et klooster

Corvey. Corvey hadde in bepaolde dielen van Nederlaand lange invloed en bezit, zoas Westerwoolde, tegen Drenthe an. Drenthe, door Stellingwarf iens bi'j heurde. Saksische invloed op et punt van de heilige Vitus, van Dionysius en op et punt van de Heliand en dan via een route uut Corvey liekt me dus hielemaole niet uutsleuten.

Op dit soorte van zaeken gaot diel I van de Stellingwarver Heliand in, op et punt van de eigen regio dus. Et gaot ok over de Stellingwarver geschiedenis en tael – van klaanken tot syntaktische biezunderheden wodt d'r et ien en aander uutstokt.

Veur de vertaeling hebbe ik daon zoas gebruikelik is in Stellingwarf: de woorden wo'n geliekes schreven zoas ze opneumen binnen in et *Stellingwarfs Woordeboek*, mar in et woordgebruuk hej' alternatieve meugelikheden. Dat is goed om ofwisselen te kunnen. Ie kun bi'jveurbeeld wisselen tussen et woord *wieder* en *veerder*, Nederlaans 'verder', mar ok kuj' now en dan *verdan* kiezen, een woord dat in mar inkelde dörpen nog bruukt wodt of wodde. Dat bin dan Steggerde en Munnikeburen.

Veur Tim Sodmann

Nóg een verrassing. Beste Tim Sodmann, in de veurbereiding hewwe keuzen om de Ooldsaksische tekst nog een keer opni'j uut te brengen mit Nederlaanse toelochting. Mar die keuze hewwe niet maeken kund zonder jow toestemming en jow volledige mitwarking. Ie wollen d'r geern over praoten. Op een aorige novemberdag veurig jaor (2021) tuugde ik naor jow in Südlohn. Een hiele mooie kennismaeking mit jow, en wat een kennis en liefde veur tael en geschiedenis kwam ik mit in de kunde. Wiels we mitien volop warkofspraoken maeken konnen. Zo kon ok Van Gorcum an et plannen en ofstemmen. Wat prachtig mooi, jow inzet veur de ni'jste edisie van de Ooldsaksische tekst, en dan daenk ik niet in et laeste plak ok an de prachtige illustraasies door ie toestemming veur wussen te kriegen om ze op te nemen. As blik van wardering lang ik jow geern in naovolging van de veurige spreker nóg een ni'jste Heliand an, *Heliand in 't Stellingwarfs*. Hierbi'j dan, via oonze Zoom-verbiening, de alderjongste vertaeling, weerscheide van de ni'je Sallaanse, die daarstraks prissenteeerd wodde.

*Over reliktsituaasies die verwiezen naor een ontwikkeling uut de Westfaalse diftongen, ok die in Drenthe, vien ie meer in Bloemhoff 2009. De biezondere reliktsituaasie in et Drentse Padhuis en Schoonebeek beschreef ik in Bloemhoff 2010.

Literetuur die nuumd is

Angenendt, A. (1990), *Das Frühmittelalter. Die abendländische Christenheit von 400 bis 900*. Stuttgart

e.a.

Bloemhoff, H. (2009),

'Der Geographische Bereich der "Westfälische Brechung" in Overijssel und Umgebung', in: Lenz, A.N., C. Gooskens en S. Reker (red.), *Low Saxon Dialects across Borders – Niedersächsische Dialekte über Grenzen hinweg (ZDL-Beiheft 138)*. Stuttgart: 149-177

Bloemhoff, H. (2010), 'Westfaalse breking in het Nedersaksisch van Padhuis en Schoonebeek', in: J. De Caluwe en J. Van Keymeulen (red.), *Voor Magda. Artikelen voor Magda Devos bij haar afscheid van de Universiteit Gent*. Gent: 57-72

Bloemhoff, H. e.a. (2019), *Nedersaksisch in een notendop. Inleiding in de Nedersaksische taal en literatuur*. Assen: Koninklijke Van Gorcum

Bremen-Van Vemde, A. van en L. van den Bremen (1982), *Woordenboek van het dialect van Epe*. Epe: Historische vereniging "Ampt-Epe".

Oostrom, Frits van (2006), *Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300*. Amsterdam: Uitgeverij

Bert Bakker

Spa, J.J. (2016), *Het dialect van Hasselt. Klank- en vormleer. Grammaticaleer deel 7*. Zwolle: WBOOKS

Stichting “Oud-Nijkerk” (1998²), *’t Niekarks. Tweede herziene uitgave*. Z.p.

Koninklijke Drukkerij C.C. Callenbach B.V.

Vliet, Kaj van (2015²), *In kringen van kanunniken. Munsters en kapittels in het bisdom Utrecht*. Zutphen: Walburg Pers

